

Știința în contextul teologiei apusene și al celei răsăritene*

Dumitru Popescu

De la așteptările anului 1000 la cosmologia scolastică

Cultura apuseană se caracterizează, între multe altele, prin existența unei tensiuni evidente între teologie și știință. Dacă, în primul mileniu de istorie creștină, s-a pus accentul mai mult pe teologie decât pe știință, în cel de al doilea mileniu accentul s-a schimbat mai curând în favoarea științei decât a teologiei. Încercând să descoperim cauzele acestei deplasări de interes de la teologie la știință, oricât de curios ar părea acest lucru, ar trebui să ne îndreptăm privirea către sfârșitul primului mileniu.

În pragul anului o mie, observă Alexandru Mironescu, lumea occidentală aștepta cu înfrigurare a doua venire a Domnului.

“Creștinii, e drept, ieșiseră de multe sute de ani din catacombe. Biruiseră toate împotrivițiile păgânești și răsturnaseră un temut imperiu. Credința lor – sfâșiata prin circuri de gura flămândă a sălbăticiunilor, batjocorită în case și pe străzi, fumegând de atâtea ori de torțe în care sfârâia carnea de om – biruise. Dar înflăcărarea lor, în loc să se potolească, încă mai mult se aprinsese, pentru că triumful era în ochii lor răsplata de la Dumnezeu.

Și focul acesta de pe dinăuntru a crescut mereu.

Închipuiți-vă ce a putut să fie în vremea aceea, pe povârnișul unei misterioase tensiuni interne, așteptarea a doua a Mântuitorului. Nimeni nu statornicise vreun termen, dar zvonul prinsese și contaminase toată lumea occidentală. Și n-a fost glumă.

Apropierea înfricoșatei judecăți stârnise printre oamenii de atunci o fierbere pe care numai din ușurință am putea-o învecina cu nebulia.

Duceți dumneavoastră cu închipuirea, mai departe, desfășurarea acestui uimitor și grandios spectacol, ca să înțelegem ce s-a petrecut în sufletul acelor oameni, când – în dangătul clopotelor din puterea nopții, care vestea sfârșitul a o mie de ani, care trebuia să fie sfârșitul lumii – Christos n-a venit!

Aș îndrăzni, fără nici o teamă de exagerare, să asemăn clipa aceea cu o catastrofă din acelea pe care știm că le-a suferit coaja pământului.

Ceva s-a surpat, atunci, în sufletul oamenilor. Omul întreg de până atunci s-a spart, s-a smucit și s-a rupt de lumea nevăzută în care crescuse, întorcându-se de la ea și îndrumându-și privirile către ceea ce socotise până atunci a fi fost o deșertăciune a deșertăciunilor.

O! firește, nu trebuie să ne închipuim că a doua zi fața lumii s-a schimbat. Răsturnările acestea nu sunt lucruri care să se așeze dintr-o dată într-o altă albie, ci reclamă o nouă perioadă lungă de timp; cum s-a și întâmpnat.

O nouă lume însă a început din noaptea aceea, iar procesul izbucnit acum aproape o mie de ani dăinuie încă sub ochii noștri [...].

Așa numita renaștere cât și chipul omului modern le aflăm, credem noi, acolo, în embrion. [...]

Omul s-a hotărât cândva să renunțe la bucuriile incomparabile ale paradisului ceresc, pentru a le căuta cu perseverență, prin toate mijloacele iscusite ale minții, pe cele din viața aceasta”¹.

Aceste considerații ale regretatului prof. Al. Mironescu sunt deosebit de pertinente, fiind în măsură să explice schimbarea centrului de gravitație al culturii apusene de la valorile veșnice la cele pământești, de la teologie la știință. La acestea am dori să adăugăm că motivul principal pentru care omul occidental a devenit o pradă ușoară în ghearele așteptărilor eshatologice de la sfârșitul primului mileniu constă în influența considerabilă pe care platonismul și maniheismul au exercitat-o asupra mentalității occidentale, prin intermediul teologiei creștine. Sub imperiul unor astfel de influențe, omul occidental a fost obișnuit să creadă că

* Textul îl reia, cu modificări, pe cel publicat în volumul *Teologie și cultură* (premiat de Academia Română), EIBMBOR, 1993, pp. 97-112.

¹ Alexandru Mironescu, *Certitudine și adevăr*, Harisma, 1992, pp. 27-28.

lumea materială este atât de rea, atât de pervertită de păcat, încât nu mai poate fi mântuită, și chiar fericitul Augustin a fost obligat să îmbrățișeze teoria predestinației, care lasă grija mântuirii omului numai pe seama lui Dumnezeu, fiindcă omul – din cauza naturii sale contaminate de păcat – nu mai poate contribui cu nimic la propria mântuire. Și tot din această cauză omul occidental a fost înclinat să creadă în venirea lui Hristos la sfârșit de mileniu, fiindcă numai pe această cale lumea actuală putea fi distrusă, ca lume rea, și înlocuită cu un cer nou și un pământ nou, ca lume bună.

În condițiile traumelor psihologice provocate de neîmplinirea așteptării eshatologice, teologia apuseană a fost obligată să procedeze la propria remaniere, care s-a soldat cu înlocuirea recursului la filosofia platonice printr-o preferință manifestă pentru gândirea aristotelică. Schimbarea este spectaculoasă, fiindcă pe cât de rea părea să fie materia în concepția maniheică și chiar în cea platonice, pe atât de bună pare ea în aristotelism. Și dacă idealul omului, într-o teologie dominată de platonism, constă în evadarea din legăturile carnale ale naturii pentru a migra către lumea perfecțiunilor divine, în scolastică, într-o teologie influențată de aristotelism, atenția omului e atrasă spre lumea văzută, spre analiza și cercetarea acesteia.

Diferit de teologia anterioară, care vedea în Sfânta Scriptură istoria căderii omului în păcat și a restaurării lui în Hristos, teologia scolastică era convinsă că în cartea sfântă există, pe lângă acestea, și o astronomie, o geografie, o biologie și o cosmologie, adică știință. Făcându-se ecoul mutației intervenite în mentalitatea omului occidental la trecerea spre al doilea mileniu creștin, scolastica a căutat să se transforme, cu ajutorul aristotelismului, în știință. Procedând astfel, scolastica n-a mai interpretat natura în perspectiva Duhului lui Dumnezeu, ci, făcând apel la noțiunea de cauzalitate mecanică, a optat, în locul unei viziuni duhovnicești a creației, pentru o imagine a creației dominată de legea cauzalității, a lucrului în sine și a relațiilor exterioare între cauză și efect.

Dumnezeu a început să fie considerat o Cauză primă a creației, iar la baza creației au fost introduse cauzele secunde, care au originea în Cauza primă dar care funcționează independent de Creatorul lor. Dumnezeu părea de acum să fi fost necesar numai pentru a pune lumea în mișcare, ca *primum movens immobile*, ca prim motor, pentru ca apoi lumea să funcționeze în mod autonom, fără intervenția Duhului. Ordinea naturală a fost înțeleasă a fi atât de autonomă și închisă în sine, încât se excludea din principiu – în opoziție cu ordinea supranaturală – orice prezență a Duhului.

Pe această cale, eliminând prezența Duhului din creație, scolastica a pus bazele unei științe care nu mai face apel la Dumnezeu, golind creația de misterul său, de taina ei, dată în Duh, și a înlăturat orice limită în calea cunoașterii științifice, prin faptul că a lăsat impresia că se poate cunoaște totul, chiar și ființa lui Dumnezeu.

Scolastica a continuat să vorbească despre Dumnezeu, dar despre un Dumnezeu care rămâne total exterior universului; această concepție extrinsecă a raportului dintre lume și Creator avea să se întoarcă împotriva teologiei însăși.

Știința, luminismul și noua paradigmă

Conflictul între știință și religie a fost provocat de tendința scolasticii de a tutela științele naturale, în calitate de știință sacră. Întemeindu-se pe cosmologia depășită a antichității (ptolemeică), pe care a confundat-o cu cosmologia biblică, scolastica, prin inchiziție, l-a obligat pe Galileo Galilei să-și retracteze teoria, bazată pe observație și calcul, că pământul se învârtește în jurul soarelui, pentru a se declara în favoarea teoriei susținute de teologie, că soarele se învârtește în jurul pământului, provocând astfel conflictul celebru între știință și religie, care s-a perpetuat peste veacuri.

Mai apoi, luminismul, prevalându-se de ideea unei ordini naturale din care scolastica eliminase prezența divină, a respins orice ingerință a teologiei în domeniul de activitate al științei și a proclamat autonomia rațiunii, ignorându-l cu totul pe Dumnezeu.

“Gânditorii luminiști – spune un cercetător occidental – vorbeau de epoca lor ca de o epocă a rațiunii, și prin rațiune înțelegeau, esențial, acele forțe analitice și matematice prin care omul poate ajunge (cel puțin ipotetic) la o înțelegere completă a realității, în toate formele ei, devenind astfel stăpânul deplin al naturii”. Centrul de gravitație al cunoașterii se transferă de la Dumnezeu la om².

Părăsind Rațiunea divină pentru a se prosterna în fața propriei rațiuni, aureolate de nimbul autonomiei, luminismul era convins că posedă astfel secretul cunoașterii și al dominării lumii. Speranțele înșelate ale omului european cu privire la apariția unui paradis ceresc, cu mijloacele Rațiunii divine, renașteau acum sub forma speranței de a construi el însuși pe pământ paradisul, cu mijloacele rațiunii sale. Paradisul nu mai era

² Lesslie Newbigin, *Foolishness to the Greeks. The Gospel and western culture*, WCC Mission Series, Geneva, 1986, p. 25.

un dar al lui Dumnezeu, ci triumful final al științei luminate pe pământ. Emanciparea spiritului uman de presiunea dogmelor, a tradiției, și exercițiul consecvent al noilor puteri ale rațiunii umane eliberate de sclavia păcatului originar, înțeles ca obstacol în calea progresului, aveau să conducă la un progres fără precedent în cercetarea și dominarea naturii de către om, permițând biruirea tuturor relor care robesc omul³.

Să vedem care au fost rezultatele.

Nimeni nu poate trece cu vederea contribuția adusă de știință la ameliorarea condițiilor de viață umane, după eliberarea de sub tutela unei autorități eclesiastice dominante. Tămăduirea unor boli și suferințe, datorată progresului medicinei, apariția unor condiții decente de viață, grație progresului tehnicii (telefon, televizor, avion, electricitate etc.), sau enormul progres al cunoașterii umane în lumea microcosmosului și a macrocosmosului, sunt tot atâtea dovezi în acest sens. Dar nu se pot trece cu vederea nici părțile ei negative. Prin chiar esența ei, știința a concentrat atenția omului contemporan asupra lumii obiective în detrimentul lumii subiective, căzând într-o exagerată idolatrizare a faptelor, care a determinat-o să ignore viața interioară a omului și să-l lase astfel pradă unor forțe iraționale care l-au asaltat neîncetat.

“Așteptările secolului al XVIII-lea – spune același gânditor – nu s-au realizat. Știința a dobândit victorii dincolo de așteptările secolului luminilor, dar lumea care a rezultat de aici nu pare să fie mai rațională decât cea pe care am cunoscut-o în veacurile precedente. Mereu mai mulți oameni din cadrul națiunilor celor mai dezvoltate și mai puternice de pe pământ se simt fără ajutor în ghearele unor forțe iraționale care le transformă viața în infern”⁴.

Nu este de mirare dacă și acum, la sfârșitul celui de al doilea mileniu, au apărut din nou secte care propovăduiesc sfârșitul lumii actuale și apariția Noului Ierusalim, așa cum s-a întâmplat și la sfârșitul primului mileniu.

Trebuie să recunoaștem că știința a înregistrat progrese extraordinare în cunoașterea naturii, iar în viitor aceste progrese vor fi și mai spectaculoase, dar tot acest progres a fost însoțit de un pericolos regres spiritual, care a dus la destabilizarea interioară a omului. Spunem că acest regres este periculos, fiindcă omul nu mai deține astfel puterea spirituală pentru a domina tehnica contemporană, care din tehnică a vieții se poate transforma oricând în tehnică a morții. Omul trebuie să ajungă să stăpânească nu numai lumea exterioară, ci și pe sine. Aceasta nu o va putea realiza însă niciodată fără ajutorul lui Dumnezeu.

Din momentul în care luminismul a decretat că știința este mijlocul prin care omul poate domina natura, a introdus automat o adversitate între omul de știință și natură, care s-a soldat cu două rezultate neașteptate. Pe de o parte, omul a resimțit natura ca o adversară care tănuia toate secretele vieții, toate plăcerile ei și toate bogățiile. Și atunci oamenii și-au propus să-i fure, să-i smulgă secretele și chiar să o violenteze în îndărătnicia și adversitatea ei. Omul de știință a asumat atât de categoric această poziție, încât de multă vreme acționează pentru a substitui naturii un alt univers. Aspirația lui cea mai constantă e să modifice totul, să transforme toate produsele naturale și să le înlocuiască cu altele, care să nu fie decât creația sa⁵.

Omul de știință caută să cunoască aspectele generale, universale și convenționale ale naturii și ale lumii, dând prioritate generalului asupra realului. Dar primatul acesta exclusiv al generalului asupra concretului suprimă în ultimă instanță orice cunoaștere a realității, determinând omul de știință să înlocuiască universul real cu unul artificial⁶. Și cu cât omul se îndepărtează de universul real pentru a se înscrie pe coordonatele unui univers artificial, pe atât își subminează propria supraviețuire ca ființă umană ce pierde legătura cu mediul natural și aduce prejudicii considerabile ecosistemului planetar.

Astfel, paradisul pământesc pe care omul a vrut să-l edifice ca o sfidare a paradisului ceresc – cu ajutorul unei științe care-l ignoră pe Dumnezeu și aspirația fundamentală a ființei umane spre eternitate – se întoarce împotriva lui și tinde să devină infern. Are dreptate Claude Bernard când spune că marea greșală a științei în epoca noastră este de a fi aderat la pozitivismul care neagă orice metafizică, în vreme ce omul nu se poate lipsi nici de metafizică și nici de religie⁷.

Așa se explică și motivul pentru care numeroși teologi occidentali, dintre cei mai cunoscuți, încearcă să depășească deismul culturii occidentale – care-l separă pe om de Dumnezeu, contribuind la nașterea pozitivismului – printr-o altă concepție, pe care o putem numi *panenteism*, accentuând prezența lui

³ Cf. *ibidem*, p. 28.

⁴ Idem, *The Other Side of 1984*, WCC Mission Series, Geneva, 1983, p. 17.

⁵ Cf. Alexandru Mironescu, p. 93.

⁶ Cf. *ibidem*, p. 94.

⁷ Cf. *ibidem*, p. 32.

Dumnezeu în creație, nu prin ființă, pentru că în acest caz ar fi vorba de panteism, ci prin lucrare sau prin energia necreată⁸.

Pe această cale se pune în evidență misterul ce există în inima universului, cu două consecințe importante. Pe de o parte, omul de știință are posibilitatea să depășească ruptura dintre fapte și valoarea lor, evitând să mai cadă într-o idolatrie a faptelor, și să caute semnificația spirituală a acestora; pe de altă parte, omul de știință pune o frână în calea abuzului de rațiune care îl determină să construiască lumi artificiale fără să țină seama de realitatea universului concret.

Atât progresul realizat în cunoașterea domeniilor macrocosmic și microcosmic, depășind dihotomia cartesiană între spirit și materie, cât și renașterea religioasă, fenomen sesizabil la scară mondială, sunt factori importanți care pot contribui la apariția unei noi relații între știință și teologie în lumea modernă.

Oferta teologiei ortodoxe

Teologia ortodoxă a susținut în mod consecvent, de la începuturile creștinismului și până astăzi, că Duhul Sfânt este prezent nu numai în Biserică, din ziua Cincizecimii, ci și în creație, de la bun început, ca Duh al lui Dumnezeu, fiindcă toate sunt create de Tatăl, prin Fiul (Logosul divin), în Duhul. Lumina care a apărut înainte de stele și de soare, o materie originară care conținea toate potențialitățile universului, este puterea sau energia creată izvorâtă din energia necreată a Duhului care se purta peste apele facerii – prezența divină care urmărea să facă posibilă dezvoltarea universului și apariția vieții pe pământ, activând ca lumină posibilitățile “pământului netocmit și gol”.

Mai mult, întemeindu-se pe lucrarea Duhului în Biserică și în univers, teologia ortodoxă a vorbit despre posibilitatea transfigurării omului și cosmosului în Hristos, perspectivă care depășește puterea și mijloacele științei, conturând imaginea omului nou, înnoit după chipul Creatorului său, care se ridică peste determinismul legilor naturale și dobândește adevărata libertate, de fiu al lui Dumnezeu. În acest om nou descifrează teologia taina universului desăvârșit, numit de Scriptură “cer nou și pământ nou”.

Întemeindu-se pe prezența și lucrarea Duhului Sfânt în creație, teologia patristică răsăriteană, prin personalitățile ei de excepție, a învins aversiunea creștinismului față de valorile lumii păgâne, angajând un dialog cu științele naturale. Sfântul Vasile cel Mare, în comentariul său la Hexaemeron, adică la cele șase zile ale facerii, precum și sfântul Grigorie al Nyssei, în lucrarea consacrată facerii omului, apelează la cunoștințele științifice ale vremii lor pentru a interpreta Geneza, integrându-le într-o viziune creștină, fundamentată pe Sfânta Scriptură, care are în centru Pantocratorul, Susținătorul întregului univers.

Mai mult decât atât, pornind de la prezența Duhului în Biserică și în creație, teologia răsăriteană a reușit să pătrundă atât de adânc în taina universului, pe temeiul revelației divine, încât a devansat știința contemporană cu secole. Dacă ar trebui să ne referim la relația dintre teologia răsăriteană și știința contemporană, atunci ar trebui să spunem că teologia a jucat un rol profetic față de știință, în diverse direcții, scoțând în evidență aspecte ale creației care aveau să fie cercetate mult mai târziu de știință.

Una din trăsăturile specifice ale teologiei răsăritene este faptul că vede în Iisus Hristos nu numai pe Dumnezeu-Mântuitorul, cum se întâmplă în alte confesiuni creștine, ci îl identifică cu Logosul prin care toate au fost făcute, după cuvântul Evangheliei (cf. *Ioan*, 1, 1-3). Așa se explică de altfel și motivul pentru care Hristos este înțeles ca Pantocrator, Atotțiitor al universului, prezent și activ prin raționalitatea internă a cosmosului, care izvorăște din persoana lui, care este Logosul, Rațiunea supremă a creației.

Sfântul Maxim Mărturisitorul spune paradoxal că “rațiunile cele multe sunt una și cea unică e multe [rațiuni]. Prin ieșirea binevoitoare, făcătoare și susținătoare a Celui unic spre făpturi, Rațiunea unică e multe [rațiuni], iar prin întoarcerea celor multe și prin referirea și pronia călăuzitoare a celor multe spre originea și centrul lucrurilor, în care toate-și află începuturile și care le adună pe toate, cele multe sunt una”⁹.

Multe rațiuni, care au originea în Logos și se întorc la el, ca într-un focar și centru de gravitație al lor, constituie raționalitatea internă a universului, pe care sfântul Atanasie cel Mare a descris-o ca “ordinea armonioasă a cosmosului” (*panarmonios kosmou syntaxis*)¹⁰. Din punct de vedere teologic, raționalitatea internă a universului constituie posibilitatea și e mijloc de dialog între om și Dumnezeu, între rațiunea umană și Rațiunea divină, între două conștiințe, pentru ca omul să sporească în cunoașterea lui Dumnezeu și în a cosmosului.

⁸ Cf. Jürgen Moltmann, *God in Creation. An ecological doctrine of creation*, SCM Press, London, 1985, p. 11.

⁹ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, PG 91, col. 1081C.

¹⁰ Sfântul Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, în *PSB* 15, EIBMBOR, 1987, pp. 72-73.

Omul este chemat, prin această raționalitate internă a creației, să-l cunoască pe Dumnezeu nu numai pe calea revelației supranaturale, prin iluminare de sus, ci și prin contemplarea naturală sau cercetarea lumii, pentru că “cerurile spun slava lui Dumnezeu și tăria vestește facerea mâinilor lui” (*Psalmii*, 18, 1).

Și iată că astăzi oamenii de știință, după ce au pătruns în lumea microcosmosului și au depășit teoria mecanicistă despre univers prin fizica cuantică, încep să se apropie de ordinea logică sau rațională care se află la temelia cosmosului. Unii dintre ei afirmă că particulele elementare nu mai sunt considerate individualități permanente ci manifestări ale unui câmp cuantic în care materia și toate mișcărilor ei sunt produse de un fel de câmp informatic subiacent. Fizicianul Hamilton merge mai departe și susține că “o particulă nu se desfășoară în «lumea reală» decât într-o mișcare de undă născută dintr-un ocean de informații, ca un mare val de apă care este produs de mișcarea generală a oceanului”¹¹. La același lucru se gândește și David Bohm când afirmă că există o *ordine implicită*, ascunsă în profunzimile realului.

“Universul întreg este plin de inteligență și de intenție: de la cea mai mică particulă elementară până la galaxii. Și, ceea ce este extraordinar, în ambele cazuri este vorba de aceeași ordine și de aceeași inteligență. [...] Sub fața vizibilă a realului există deci ceea ce grecii numeau «logos», un element rațional, inteligent, care reglează, dirijează și însuflețește lumea, și care face ca această lume să nu fie haos, ci ceva ordonat”¹².

Desigur, procesele fundamentale care guvernează universul la nivelul acestei “rețele de informații” sunt, încă o dată, situate dincolo de zona cuantică; numai când tehnologia ne va permite să pătrundem la niveluri de existență infime, vom avea posibilitatea să pășim în împărăția încă neclară a informației cosmice¹³. Încă de acum însă, oamenii de știință își dau seama că dincolo de realitatea materială există o realitate spirituală, “o vastă gândire pe care, după o jumătate de secol de tatonări, noua fizică începe să o înțeleagă, invitându-ne pe noi, vizătorii care suntem, să ne luminăm de la un foc ce naște noaptea visurilor noastre”¹⁴. Fizicianul Heinz Pagels, exprimând punctul de vedere al celor mai mulți savanți, afirmă: “cred că universul este un mesaj redactat într-un cod secret, un cod cosmic, și că datorită omului de știință constă în descifrarea acestui cod”¹⁵.

Știința, care a trecut progresiv de la reprezentarea materialistă a universului văzut la energie și de la energie la reprezentarea informatică, a ajuns să sesizeze acest cod secret, această ordine rațională, această raționalitate care se află la temelia întregului cosmos și pe care teologia răsăriteană a pus-o în evidență cu multe secole înainte de orice întreprindere științifică modernă.

Vreme îndelungată, știința promovată de secolul luminilor s-a revoltat împotriva lui Dumnezeu din cauza inchiziției și, în locul Rațiunii divine, a așezat la baza dezvoltării universului legea hazardului și a necesității imanente. Teoria evoluționistă, spre exemplu, vrea să demonstreze în fond că apariția și dezvoltarea vieții pe pământ nu sunt rezultatul unei ordini interioare a creației, care are ultimul izvor în Dumnezeu, Rațiunea supremă, ci produsul unor factori externi iraționali, cum ar fi hazardul, întâmplarea oarbă. Trebuie spus că și scolastica medievală a contribuit indirect la apariția unor astfel de teorii, prin faptul că a opus ordinea naturală celei supranaturale, lăsând impresia că lumea poate funcționa ca o realitate autonomă față de Dumnezeu.

Împotriva unor astfel de tendințe de explicare a raționalului prin irațional, sub pretextul că sunt științifice, dar fiind ideologii care au efect destabilizator asupra spiritualității și moralei sociale, teologia răsăriteană a afirmat consecvent prezența Duhului lui Dumnezeu în creație (cf. *Facerea*, 1, 2), pentru două motive principale.

Pe de o parte, pentru a sublinia că lumea nu poate exista autonom, în afara lui Dumnezeu. Lumea a fost creată de Dumnezeu din neant, și fără Dumnezeu se întoarce în neantul din care a ieșit. De aceea, Sfânta Scriptură ține să-i amintească mereu omului că lumea nu poate exista fără Ziditorul ei: “dacă îți vei întoarce fața, toate se vor tulbura; vei lua duhul lor și se vor sfârși, întorcându-se în țărână. Trimite-vei Duhul tău și se vor zidi, și vei înnoi fața pământului” (*Psalmii*, 103, 29-30). Pe de altă parte, pornind de la prezența Duhului în actul creării lumii, teologia răsăriteană a susținut cu tărie că nimic în creație nu este rezultatul hazardului sau al unei necesități imanente, ci rezultatul lucrării și intervenției creatoare a lui Dumnezeu în cosmos, din interiorul universului și nu din afara acestuia, prin raționalitatea internă a creației.

Teologia răsăriteană acceptă evoluționismul în măsura în care istoria universului și a vieții nu este concepută ca proces autonom, determinat de factori iraționali, ci rezultatul intervenției continue a lui

¹¹ Cf. Jean Guitton, *Dumnezeu și știința*, Harisma, 1992, p. 112.

¹² *Ibidem*, p. 66.

¹³ Cf. *ibidem*, p. 101.

¹⁴ *Ibidem*, p. 75.

¹⁵ *Ibidem*, p. 114.

Dumnezeu în creație, prin Duhul său. Providența divină este semnul că ordinea universului are originea în ordinea divină și că nu poate fi rezultatul unor forțe arbitrare și întâmplătoare.

Este ceea ce afirma încă din secolul al patrulea sfântul Atanasie: “fiindcă nu este dezordine ci rânduială în toate, și pentru că nu e o lipsă de măsură [*ametria*] ci o simetrie, și pentru că nu e un haos ci un cosmos și o sinteză armonioasă a cosmosului, e necesar să cugetăm și să acceptăm ideea unui stăpân care le adună și le ține strânse pe toate, înfăptuind o armonie între ele”¹⁶.

Or, spre o concepție asemănătoare se îndreaptă știința astăzi, care, după ce a reușit să pătrundă mai adânc în taina universului, începe să părăsească teoria hazardului și a necesității, pentru a începe să bată la porțile Rațiunii transcendente. Interesant, în această privință, următorul experiment. Plecând de la o regulă derivată din soluțiile numerice ale ecuațiilor algebrice, s-au programat mașini care să producă prin hazard o combinație de numere care să corespundă valorilor care asigură existența universului și a vieții. Legile probabilității arată că aceste ordinoare ar trebui să calculeze timp de miliarde de miliarde de miliarde de ani, adică o perioadă aproape infinită, până când ar putea să apară o combinație de numere comparabile cu cele care au permis ivirea universului și a vieții, în urmă cu doar cca. 16 miliarde de ani. Altfel spus, probabilitatea matematică pentru ca universul să fi fost zămislit de hazard este practic nulă!¹⁷.

Dacă aceste constante universale nu ar fi avut valori precise, universul nu ar fi evoluat niciodată în direcția care a permis existența noastră. Spre exemplu, dacă forța de gravitație ar fi fost ceva mai slabă la începutul universului, norii primari de hidrogen nu s-ar mai fi condensat niciodată pentru a atinge pragul critic al fuziunii nucleare; în această situație, stelele nu s-ar mai fi aprins niciodată. Situația nu ar fi fost mai fericită nici în cazul contrar: o gravitație mai puternică ar fi condus la o adevărată ambalare a reacțiilor nucleare și stelele s-ar fi aprins mai furioase, pentru a muri atât de repede, încât viața nu ar fi avut nici o șansă de apariție și dezvoltare (dacă nu cumva universul primar nu s-ar fi prăbușit asupra sa înainte ca orice stea să se fi născut). Concluzia este mereu aceeași: oricare ar fi parametrii considerați, dacă li se modifică valoarea oricât de puțin, este suprimată orice șansă de apariție a vieții.

Constantele fundamentale ale naturii și condițiile inițiale care au permis apariția universului și a vieții par a fi reglate cu o precizie uimitoare, ca și când trebuia ca ele să favorizeze existența noastră¹⁸. Astfel, la originea creației nu există evenimente întâmplătoare, hazardul, ci o condiție superioară tuturor celor pe care putem să le imaginăm, ordinea supremă, care reglează condițiile inițiale, constantele fizice, comportamentul particulelor subatomice și viața stelelor. Puternică, liberă, existentă în infinit, tainică, implicită, invizibilă – ordinea, se află acolo, eternă și necesară, dincolo de fenomene, deasupra universului dar prezentă în fiecare particulă¹⁹. Ceea ce se numește de obicei hazard acoperă un grad de organizare superior capacităților noastre cognitive.

Transfigurarea materiei

O altă dimensiune specifică teologiei și spiritualității răsăritene este convingerea, profund întemeiată pe fundamente biblice și patristice, că materia poate fi transfigurată, că poate fi sfințită și îndumnezită. Opera mântuitoare înfăptuită de Hristos este interpretată exact în acest sens ontologic și cosmologic. Prin întrupare, jertfă, înviere și înălțarea la cer, pentru a se așeza pe tronul slavei dumnezeiești, Hristos a transfigurat propriul său trup, pentru a face din acesta, prin Duhul Sfânt, mijloc de iradiere și transformare a omului și a creației, în Biserică. Pentru a da expresie acestei convingeri biblice, teologia patristică a fost nevoită să depășească dualismul gândirii antice, dihotomia spirit-materie, care făcea imposibilă acceptarea întrupării spiritului și, corelativ, transfigurarea materiei de către spirit, spiritul fiind conceput ca exterior materiei. Pentru a depăși acest dualism, Părinții au afirmat că spiritul e interior materiei și că materia este concentrare de energie și de calități logice (ca urme ale Logosului), astfel încât materia poate fi transfigurată de spirit, de puterea Duhului Sfânt.

Spiritul nu se confundă cu materia, așa cum sufletul rămâne suflet iar trupul trup, dar între spirit și materie există o relație internă care face posibilă organizarea materiei și transfigurarea launtrică a acesteia, prin acțiunea Duhului Sfânt, în Hristos și în Biserică. Acesta e și motivul pentru care esența creștinismului, în viziunea ortodoxă, este taina materiei transfigurate în Hristos.

¹⁶ Sfântul Atanasie cel Mare, p. 72.

¹⁷ Cf. Jean Guitton, p. 56.

¹⁸ Cf. *ibidem*, p. 55.

¹⁹ Cf. *ibidem*, p. 57.

După o vreme îndelungată, știința, prin fizica fundamentală, a început să progreseze în aceeași direcție. După ce secole de-a rândul cultura europeană a fost dominată de opoziția cartesiană între spirit și materie (*res cogitans-res extensa*), care se întemeiază tot pe dualismul gândirii antice, preluat de scolastică și mai înainte de fericitul Augustin, a început astăzi să descopere că particulele elementare ale microcosmosului nu sunt nici numai corpuscule, nici doar unde, ci simultan una și alta.

“Pornind de aici, Heisenberg a fost primul care a înțeles că starea de complementaritate între aspectul de particulă și cel de undă în materie pune sfârșit pentru totdeauna dualismului cartesian între materie și spirit. Și un aspect, și celălalt, sunt elementele complementare ale singurei și unicei realități. Astfel se modifică, profund și ireversibil, concepția despre separația fundamentală între spirit și materie. Și, de aici, o nouă concepție, care ar putea fi numită metarealism”²⁰.

Această descoperire are un caracter epocal și este mai importantă decât orice revoluție copernicană, fiindcă din momentul în care materia este atât corpuscul cât și undă, aceasta înseamnă că materia poate fi transfigurată, că materia se poate spiritualiza și transforma în lumină, așa cum afirmă teologia patristică dintotdeauna. Dar această descoperire a pus omul în fața unei responsabilități capitale, fiindcă poate fi utilizată atât în favoarea omului cât și împotriva lui.

Ziua de 6 august a fiecărui an poate constitui o chemare repetată la responsabilitate. Aceasta fiindcă, pe de o parte, 6 august este ziua în care Biserica serbează schimbarea Domnului la față. În textul biblic se spune că Domnul s-a transfigurat înaintea a trei dintre ucenicii săi, astfel încât “fața lui strălucea ca soarele iar hainele lui erau mai albe decât lumina”. Hristos a descoperit astfel ucenicilor săi taina Împărăției lui Dumnezeu, în care dreptii, după cuvântul său, vor străluci precum soarele (cf. *Matei*, 13, 43), și ne-a permis să constatăm că materia se poate preface în lumină.

Pe de altă parte, însă, 6 august este ziua în care bomba atomică a pulverizat Hiroshima, acoperind-o cu uriașa ciupercă a morții. Contrastul este izbitor. Dacă Hristos ne-a arătat calea prin care materia poate fi transfigurată, Hiroshima arată calea prin care materia poate fi dezintegrată. De o parte viața, de cealaltă, moartea. Opțiunea pentru una sau cealaltă implică viitorul omenirii și al planetei noastre.

Omenirea a luat și va lua măsuri pentru a evita ca noile reușite ale științei să nu fie utilizate împotriva omului și a vieții. Dar acest control va rămâne mereu nesigur atâta vreme cât știința va fi certată cu Dumnezeu. Progresul științific demonstrează că e posibil ca știința să se împace cu Dumnezeu, ca în locul unei metafizici care face abstracție de Dumnezeu să ajungă la o metafizică a prezenței lui Dumnezeu ca Ziditor al universului, a unui Dumnezeu care, organizând rațional universul, a făcut posibilă dezvoltarea științei și contemplarea lumii. E vorba de necesitatea unei metafizici care să nu pornească nici numai de la Dumnezeu (teologică), nici numai de la om (antropologică), ci divinoumană, avându-l în centru pe Hristos, Dumnezeu adevărat și om adevărat, Pantocrator sau Atotțiitor al universului.

Dacă, până în secolul nostru, pentru majoritatea spiritelor luminate, știința și religia erau ireductibil opuse una alteia, știința respingând religia din orice descoperire a ei iar religia interzicând științei să se ocupe de “Cauza primă”, raporturile par a se schimba în mod sensibil.

“de puțin timp, începem să trăim fără să știm acest lucru – imensa schimbare, schimbare impusă rațiunii noastre, gândirii noastre, filosofiei noastre, de munca invizibilă a fizicienilor, a teoreticienilor lumii, a *acelora care gândesc realitatea*. [...] În final de mileniu, noile progrese ale științei permit să se întrevadă o alianță posibilă, o *convergență* încă neclară între științele filosofice și cunoașterea teologică, între știință și misterul suprem”²¹.

Suntem convinși de acest lucru, fiindcă universul creat nu este autonom, implicând prezența Duhului lui Dumnezeu, care veghează ca această convergență mult-așteptată să se realizeze, spre beneficiul umanității întregi.

²⁰ Cf. *ibidem*, p. 107.

²¹ Jean Guitton, p. 22.